

ПРОБЛЕМИ ЕТНОПОЛІТИКИ У КЛАСИЧНИХ ТЕОРІЯХ ТА В СУЧАСНИХ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ

Висвітлено теоретичні аспекти етнополітики через застосування певних категорій, понять і термінів. Визначено сутність понять “державна етнополітика”, “національна політика держави”, “етнополітичні відносини”, “структура етнополітики”. Проаналізовано основні наукові підходи до трактування етнічної термінології, представлено “інформаційно-комунікаційне” пояснення феномену нації. Названо чинники, що впливають на формування етнополітики, наведено принципи, компоненти етнополітики.

Ключові слова: етнос, нація, етнічність, державна етнополітика, етнополітична свідомість, етнополітичні відносини.

The paper addresses the theoretical aspects of ethnic policy through the use of certain categories, concepts, and terms. The essence of the concepts of ‘state ethnic policy’, ‘national policy of a state’, ‘ethno-political relations’, ‘structure of ethnic policy’ has been determined. The basic scientific approaches to interpreting ethnic terminology have been analyzed, and ‘an information-communicative’ interpretation of the nation phenomenon has been presented. Factors that influence the formation of ethnic policy are specified; the principles and components of ethnic policy are described.

Key words: ethnos, nation, ethnicity, state ethnic policy, ethnic and political consciousness, ethnic and political relations.

Важливими суб’єктами і об’єктами політики є етнічні спільноти – нації, народності та етнічні групи. Контекст сьогоденних етнонаціональних процесів у сучасних державах, у тому числі й в Україні (мається на увазі їх конфліктність і незадовільний стан наукових досліджень цього аспекту суспільного розвитку), підкреслюють нагальну необхідність пошуку визначення змісту існуючих та нових напрямків дослідження й більш ефективної розробки практичних пропозицій щодо можливого подолання цієї конфліктності. Одним із найважливіших нових напрямків дослідження етнонаціонального розвитку сучасного поліетнічного суспільства має стати дослідження етнополітики.

Чинники етнополітики, потенційні можливості їх впливу на українське державотворення, теоретичні концепції в історичному ракурсі та сучасні трактовки не можуть оминути увагою науковці та дослідники етнонаціональних відносин.

Тут постає низка питань, пов'язаних із національно-культурною, мовною, релігійно-церковною орієнтацією та ідентичністю, адже сама структура українського етносу сьогодні перебуває у стадії реформування, модернізації, становлення етнополітичної цілісності. Ясна річ, що цей процес досить тривалий і його наслідки багато в чому залежать від відносини між титульним етносом та етнічними меншинами, адже саме ці стосунки визначають і ще довго визначатимуть українську державність як своєрідну етнополітичну систему.

Пізнання, теоретичне осмислення й описання етнополітики відбуваються на основі та через застосування певних категорій, понять і термінів, які є надбанням різних наук про суспільство, стосуються і суспільства в цілому, і окремих його сегментів. Розробки за даною проблематикою стосуються і зарубіжних, вітчизняних сегментів суспільствознавства, зокрема праць українських істориків, соціологів, політологів, філософів, поміж них О. Антонюк, І. Варзар, В. Войналович, В. Євтух, О. Картунов, В. Котигоренко, О. Нельга, Ю. Римаренко, С. Римаренко в останнє десятиліття проблемами етнополітики стали активно займатися науковці науки державного управління такі як П. Надолішний, Ю. Куц, Т. Сенюшкіна, питання мовних аспектів етнонаціональної політики вивчали Г. Євсєєва, П. Лопушинський та деякі інші дослідники. Однак питання, пов'язані з етнічними процесами, залишаються до кінця ще не з'ясованими, полемічними залишаються вживання окремих етнічних категорій.

Мета статті – проаналізувати сутність сучасної етнополітики, визначити її основні напрямки розвитку.

Одним із центральних понять етнополітики є поняття “державна етнополітика”. Автори енциклопедії з державного управління визначають останню як систему принципів, підходів та практичних заходів держави, спрямованих на задоволення потреб різних етнічних спільнот, пов'язаних із специфікою їхнього етнокультурного розвитку, регулювання міжетнічних відносин, усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів, забезпечення участі у державотворчих процесах різних структурних етнонаціональних компонентів українського суспільства [1, с. 146].

На наш погляд, у сучасних умовах необхідність формування та реалізації етнополітики обумовлена такими чинниками:

1) багатонаціональним складом населення України, етнонаціональну структуру якого відповідно до ст. 11 Конституції України становлять українська нація, корінні народи та національні меншини – представники понад ста національностей;

2) процесом етнічного відродження як української нації, так і корінних народів і національних меншин; характерною рисою цього процесу є, з одного боку, утвердження української нації, корінних народів та національних меншин як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з іншого – їх інтеграція і формування багатонаціонального українського народу (української політичної нації);

---

3) інтенсифікацією зв'язків з історичною батьківщиною представників української діаспори, залученням їх до державотворчих процесів в Україні [Там же, с. 146–147].

Важливим для розуміння державної етнополітики є визначення категорії “національна політика держави”. Її можливо визначити як усебічно обґрунтовану систему концепцій, засобів, заходів, які використовують різні політичні суб'єкти для вирішення національного питання всередині країни і врегулювання міжнародних відносин. У різний час у різних країнах може змінювати характер від національного терору (погроми, етнічні чистки тощо), штучної асиміляції до надання повної культурної і частково політичної автономії різними народами в межах єдиної держави [2, с. 459–460].

У сучасних умовах національна політика держави базується на таких науково обґрунтованих принципах:

1) науковий аналіз і творче осмислення здійснення національної політики в Україні і за кордоном. Основні положення національної політики – рівноправ'я народів, взаємовигідна співпраця, взаємна пошана інтересів і цінностей всіх народів, непримиренність до шовінізму тощо;

2) стабільність територіальних кордонів національно-державних утворень (при федеративному та конфедеративному устрої);

3) урахування взаємозв'язку і взаємодії реформ в економічній, політичній, духовній і національній сферах. Основою національних стосунків є нормально функціонуюча економіка іспоживчий ринок, грошовий обіг, збалансований обмін між складовими частинами територіально-організаційної структури держави;

4) цілісність національної політики, урахування взаємозв'язку всіх її компонентів. Розвиток ринкових стосунків, зміни в господарюванні і оплаті праці, в кадровій політиці, духовному житті, роботі засобів масової інформації повинні бути спрямовані на повагу честі і звитяги кожної людини;

5) надання допомоги нечисленним народам у розвитку їх економіки, культури, в збереженні середовища існування;

6) формування етики міжнаціональних відносин, виключення всіх форм насильства, несправедливості.

Науковий термін “етнонаціональна політика” з'явився у працях західних політологів у 60-х рр. XX ст. у зв'язку з етнічним відродженням, що охопило країни Європи та Америки, тепер поширився на колишні колоніальні континенти та постсоціалістичні країни.

На думку О. Майбороди, етнополітика як феномен суспільного життя спрямована на пошук найбільш гармонійних національних відносин у багатонаціональній державі. Така модель мусить ураховувати як соціальну (класову, професійну, вікову тощо) приналежність людей, так і їхні відповідні інтереси, що впливають з етнічної ідентичності. Неодмінною умовою функціонування етнополітичної моделі є врахування феномену етнічної ідентичності національного складу населення в діяльності всіх

державних інститутів [5, с. 488]. Етнополітика, – зазначає цей автор, – це сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої належать політичні взаємини державної нації (нації-держави) з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою.

Етнополітична думка пройшла довгий і складний шлях розвитку. Ще в стародавні часи виявилися дві тенденції в підходах до вирішення етнополітичних проблем: ліберально-демократична (Демокрит, Перикл, Сократ та ін.) і консервативна (Геракліт, Платон, Аристотель та ін.). З початку нової ери панівною стала консервативна тенденція, яка виявилася у створенні та існуванні протягом тривалого часу величезних унітарних авторитарно-тоталітарних національних імперій, котрі проводили політику насильницької асиміляції, перемішування та переселення народів. В епоху Відродження процес розвитку ідей ліберальної демократії та консерватизму в етнополітиці, розпочатий в Італії, поширився на Європу, а згодом – і на північноамериканський континент. Перша тенденція розвивалася завдяки працям І. Канта, Й. Гердера, М. Драгоманова, М. Грушевського та ін. Розвиток другої тенденції закріплювався у працях М. Макіавеллі, Г. Гегеля, Т. Мора, В. Липинського та ін. Пік розвитку етнополітичних ідей припав на XVIII – поч. XIX ст., що було зумовлено переходом людства до індустріального періоду свого розвитку. Саме в ті часи почала формуватися більшість сучасних етнополітичних концепцій, і зокрема теорії нації, національної держави, націоналізму, прав людини й націй у їх взаємозв'язку.

У чому ж полягає зміст етнонаціональної політики, які її особливості? На думку більшості дослідників, її бажано розглядати з урахуванням того, що етноспільноти як суб'єкти політики взаємодіють на різних рівнях, зокрема у відносинах між титульною (державною) нацією, суб'єктами політики та інститутами влади. Етноси, які не здатні піднятися до рівня розуміння своїх політичних інтересів, перетворюються на об'єкт маніпуляцій або на засіб досягнення інтересів інших політичних суб'єктів (колоніальні та залежні народи). В етносів, що усвідомили свої інтереси як політичні, виникає потреба в їх самовизначенні через певні інститути – національну державу, різновиди автономії, національні рухи, партії та ін. Політизовані етноси є двигуном, рушійною силою процесів розвитку та модернізації поліетнічного суспільства. Тому треба констатувати, що термін “етнополітика” тотожний поняттю “етнонаціональна політика”, але відносно до сьогоденного українського етнодержавотворення не відповідає реаліям міжетнічного буття держави. Сучасні етноси в Україні політизовані, піднялися до рівня усвідомлення самих себе як етноспільноти і потребують захисту своєї національної специфічності, тож, доцільніше вживати термін “етнонаціональна політика”, особливо коли йдеться про її державницький характер.

Дж. Мейс визначає етнонаціональну політику як відносини нації з іншими етнічними групами, а також взаємовідносини національних груп у межах держави [6, с. 97]. Західна політологія орієнтовно має три різні точки

зору щодо політики держави відносно етносів. Прихильники першої точки зору А. Степен, Й. Уоллерстейн та ін. вважають, що держава повинна виробляти і реалізовувати певну політику, спрямовану на розподіл ресурсів, створення сприятливих умов для всіх етносів та, водночас, не втручатися в їх національну самобутність. Деякі дослідники – М. Леві, М. Хахтер та ін. – стверджують, що держава стосовно етносів є, певною мірою, автономна сила, а її політична еліта має на меті власні корпоративні цілі, спрямовані на утримання влади, іноді навіть у супереч титульній нації [7, с. 185-186].

Третю точку зору репрезентують П. Ван ден Берг, Ентоні Д. Сміт та ін. Вони характеризують державу як інструмент титульної нації, яка здійснює контроль над державним апаратом і суспільством.

Проте більшість дослідників під етнопонаціональною політикою розуміють, перш за все, суб'єктивну діяльність в особі держави, етнопонаціональних спільнот в особі націй, національних меншин, національно-культурних товариств, партій і рухів етнополітичного спрямування тощо. Наявність різних поглядів на етнопонаціональну політику, на думку Ю. Римаренка, з одного боку, відбиває реальний стан речей щодо розв'язання згаданих проблем у різних країнах, а з іншого – ускладнює розуміння цих питань, усе ж сприяючи пошукові оптимальних шляхів їх розв'язання [Там же, с. 186].

Концентруючись навколо зазначених проблем, етнопонаціональна політика має визначену структуру, компоненти якої тісно взаємодіють між собою та з інститутами влади, їх можна звести до трьох напрямків:

1. *Етнополітичні відносини* суб'єктів певної країни, які виявляють певний характер взаємозв'язків етносів між собою та з інститутами влади. У змістовному плані вони характеризують багатоманітну взаємодію національної еліти та багатонаціонального електорату, національних рухів, партій тощо. Показником етнополітичного життя тут є відносини суб'єктів етнополітики у змаганні за політичне панування або задоволення власних інтересів – свідоме національне примирення чи міжнаціональний конфлікт у суспільстві.

2. *Етнополітична свідомість*, що виявляє залежність політичного життя від ставлення етносів до інститутів влади. Етнопонаціональна політика тут є ні чим іншим, як безперервним втіленням інституціями національних ідеалів, цілей, норм і настанов, рекрутуванням національних еліт.

3. *Етнополітична організація* як частина організаційних структур держави та етнопільнот у вигляді національних автономій, етнології, національних рухів, партій та інших ланок. Відбиваючи національний склад держави, вона зосереджує в собі владні волевиявлення цього поліетнічного складу, втілює його в керівні рішення, надає певної спрямованості процесові міжнаціональних відносин. Наявність і взаємодія цих структурних елементів дозволяє здійснювати етнополітичні функції в поліетнічному суспільстві [4, с. 69].

Розробником ще одного модерного конструкта нації, з першого погляду, принципово інакшого, ніж класичні та близькі їм сучасні концепції, є німецький соціолог і політолог К. Дойч. Він здійснив продуктивну спробу осмислення феноменів національності і нації з позицій сучасних теорій інформації та комунікації. Серед складників його “інформаційно-комунікаційного” пояснення феномену нації можна виокремити сім головних операціональних понять-концептів.

1. Суспільство – група індивідів, взаємозалежних через поділ праці, виробництво та взаємообмін товарами і послугами.

2. Культура – загальний набір, конфігурація стабільних, узвичаєних знань, цінностей, традиційних уподобань і пріоритетів уваги та поведінки великої групи людей, а також їхніх думок і почуттів.

3. Інформація – повідомлення про знання, цінності, традиції, новини, чутки, накази тощо.

4. Комунікація – передача інформації певними засобами, зокрема тими, що є елементами культури; серед останніх – стандартизована система символів, якою є мова, а також будь-яка кількість додаткових кодів, таких як абетки, системи письма, малярства, рахування тощо і матеріальні засоби збереження інформації, зокрема бібліотеки, статуї, дорожовкази тощо.

5. Спільнота – аспект комунікації великої групи людей з використанням засобів, які є елементами культури, властивої цій групі.

6. Народ – спільнота, велика група осіб, об’єднаних наявністю комплементарних звичок та засобів комунікації, які є елементами культури цієї групи, тобто, наголошується комунікативно-гуртуюча роль “етнічної комплементарності” – взаємодоповнювальності – від англ. *complementarity* – слова, яке українською часто помилково пишуть як “компліментарність”, що є неправильним (в українській мовній традиції слово “компліментарність” означає “хвалебність”, “те, що стосується тільки позитивних об’єктивних властивостей чого-небудь”). Застосування комунікативних інструментів (передовсім, етнічних) зумовлює легше спілкування людей у межах тієї самої культури, ніж поза її межами, а спільна культура сприяє комунікації і об’єднує індивідів у спільноту. Народ як спільнота є соціально стратифікованим, він формує соціальне, економічне та політичне розташування індивідів з різних соціальних класів і професій навколо центру та провідної групи, об’єднує всіх членів більш інтенсивною комунікацією, можливостями “соціального підйому від рангу до рангу”.

7. Національність – народ, що змушений винаходити засоби ефективного контролю над поведінкою своїх членів через доповнення традиції добровільного дотримання поведінкових звичок засобами примусу з боку влади, що може здійснюватися шляхом неформальних соціальних установ, тиску колективної думки та престижу національних символів, а ще дієвіше – через формальні соціальні або політичні організації, через управління освітніми чи політичними установами або ж через урядовий

апарат, зокрема для посилення та розвитку тих соціальних каналів комунікації, поведінкових уподобань, політичних (а часом, і економічних) прив'язаностей, які всі разом утворюють соціальну тканину національності.

8. Нація – національність, яка в своїй поведінці на основі згуртованості та відданості груповим символам додає силу владного примусу (навіть до утворення своєї держави або після її втрати). Така національність починає вважати себе нацією і такою її сприймають інші. Якщо члени національності отримують контроль хоч над якоюсь державою. (І тоді, зокрема, коли стара або нова держава опиняється в їх розпорядженні), тоді нація стає суверенною і з'являється національна держава [3, с. 28-29].

З наведеного “ланцюжка” понять-концептів видно, що наукова розробка К. Дойча, по суті, є версією вищезгаданих “класичних” теорій і концепцій, в якій акцентовано інформаційний і комунікаційний аспекти буття нації в системі властивих їй як спільноті економічних, політичних, культурних, соціально-психологічних зв'язків і властивостей.

“Вчені в багатьох країнах усе більше дотримуються думки, що дати чітке визначення нації як якогось об'єктивно існуючого типу соціального групування людей, як типу етнічної спільноти неможливо”. Цитовані слова належать відомому російському науковцеві В. Тішкову. Після них автор запропонував найбільш прийнятну, з його погляду, дефініцію – подібну до деяких з описаних класичних трактувань і так само непозадискусійну. При цьому він послався на поширену думку, що “нація може вважатися реальністю лише як субстанція духовної культури і колективної свідомості, як внутрігрупове поняття, а не щось визначене вченими або політиками ззовні”. Нація, – за В. Тішковым, – є виявленням спільності долі й інтересів членів суспільства, своєрідним постійним, неформальним, вічно самостверджувальним плебісцитом. Ідея нації оформлюється в елітному середовищі “як засіб досягнення державного суверенітету і реалізується разом з досягненням цієї державності. Нація і держава утворюють певний симбіоз: якщо ідея нації є необхідною основою для держави, то в державі втілюється колективна “національна” воля. Інакше кажучи, не в середині націй народжуються “національні рухи”, а навпаки – на ґрунті культурного і політичного націоналізму формулюється ідея нації. Не випадково народжена в Європі в епоху буржуазних революцій і утворення “національних держав” ідея нації, пройшовши через етап злиття цього поняття з державою, нині явно виявляє ознаки вмирання.

Отже, процес формування націй розпочався ще в минулому столітті, він тривалий і його наслідки залежать від взаємин між титульним етносом та етнічними меншинами. Ідею нації формують еліти з метою досягнення державного суверенітету. Нація і держава виявляють взаємокорисне співіснування: нація є необхідною основою для держави, водночас, в державі втілюється колективна “національна” воля.

Література:

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ.упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – .

Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев (спів гол.), І. В. Розпутенко (співгол.) та ін. – 748 с.

2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – .

Т. 4 : Галузеве управління / наук.-ред. колегія : М. М. Іжа (співгол.), В. Г. Бодров (співгол.) та ін. – 648 с.

3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія. – К. : Ін-т політ. і етнонаціонал. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 396 с.

4. *Куц Ю.* Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект / Ю. Куц. – Х. : Вид-во Магістр, 2002. – 204 с.

5. *Майборода О.* Етнополітика / О. Майборода // Мала енциклопедія етнодержавнознавства. – К. : Довіра; Генеза, 1996. – С. 488.

6. *Мейс Дж.* Геополітичні імплікації етнополітики / Дж. Мейс // Політична думка. – 1995. – № 1.– С. 92–105.

7. *Римаренко Ю. І.* Національний розвій України : проблеми і перспективи / Ю. І. Римаренко. – К. : Юринком, 1995. – 272 с.

Надійшла до редколегії 18.03.2014 р.